

'FUCK THE SYSTEM!'

Ordeningen hebben orthodoxie tot gevolg. Deze systemen fixeren betekenis, barricaderen het denken en fungeren in het slechtste geval als instrument voor uitsluiting. Griffioen breekt daarom een lans voor het 'an-archivisme' in de kunsttheorie.

*'THINK/CLASSIFY. At the different stages of preparation for this essay – notes scribbled on notebooks or loose sheets of paper, quotations copied out, 'ideas', see, cf. etc. – I naturally accumulated small piles: lower-case b, CAPITAL I, thirdly, part two. Then, when the time came to bring these elements together [...], it became clear that I would never manage to organize them into a discourse. [...] As if the interrogation set in train by this 'THINK/CLASSIFY' had called the thinkable and the classifiable into question in a fashion that my 'thinking' could only reflect once it was broken up into little pieces and dispersed, [...] reverting endlessly to the very fragmentation it claimed to be trying to set in order.'*¹

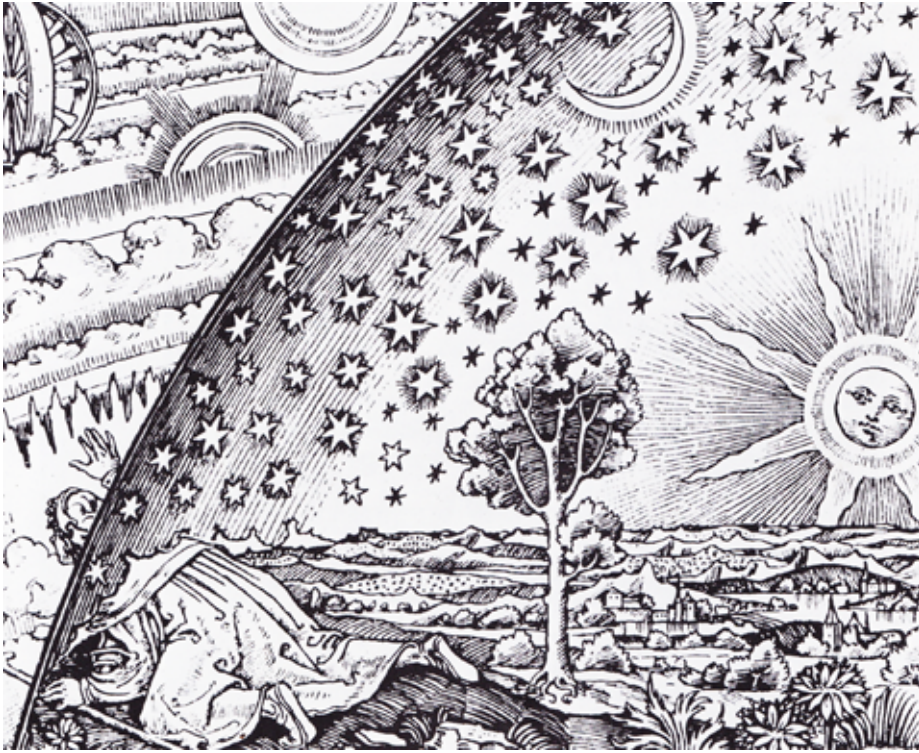
— Georges Perec

Meester Pennewip, een personage van Multatuli, had de neiging om alles wat hij 'zag, waarnam of ondervond', onder te verdelen in 'familiën, genera, klassen, species en onderdeelen'. De wereld beschouwde hij als een 'botanischen tuin waarvan hy de Linnaeus was'. Door alles te classificeren en kwalificeren, maakte Pennewip de wereld voor zichzelf begrijpelijk en verkreeg hij inzicht in de 'eindoelen der schepping'. Bovenaan in Pennewips piramidevormige systeem huist God met zijn entourage van engelen en geesten. In de linie daaronder bevinden zich Gods voornaamste representanten op aarde, namelijk de 'koningen, schoolopziers, burgemeesters, wethouders en dominees-dokters in de H. Godgeleerdheid'. Dan volgen in verschillende gradaties de professoren, kooplieden, kolonels, de rector van de Latijnse school en 'dokters die twee paarden bezitten'. Wijsgeren – 'maar ze moesten 'n stelsel hebben' - worden daaronder ingeschaald, naast de dichters

en dokters met slechts één paard. Vele treden lager, ergens in de onderste regionen van de piramide, 'vry naby de mosselen' zelfs, bevindt zich de categorie waar meester Pennewip zichzelf toe rekent: 'Burgerstand, IIIe klasse, zevende onderafdeeling. Burgersmensen 'op kamers' wonende.'²

In eerste instantie lijkt het alsof het systeem van Pennewip in plaats van de werkelijkheid Pennewip zelf weerspiegelt. Het doet ons lachen om diens kleinburgerlijk klassenbewustzijn, diens hang naar een duidelijke maatschappelijke hiërarchie, en wens om zelf slechts knecht te zijn in die constellatie. Maar meer nog dan Pennewip, weerspiegelt het systeem de auteur, Multatuli. Preciezer geformuleerd: het reflecteert Multatuli's antipathieën, zijn hekel aan opgelegde systemen, voorschriften en doctrines, zijn wantrouwen tegenover 'al wat op zedelyk, maatschappelyk en staatkundig gebied klein, gemeen, bekrompen of benauwd is'.³ Ordeningsystemen zijn in zijn optiek – evenals alle andere sociale en educatieve sjablonen – instrumenten om de werkelijkheid te dressereren, te ontdoen van veelvormigheid, handzaam te maken. Dat wat 'leeft' en 'natuurlijk' is, is in beweging, laat zich niet vangen in een systeem. Alleen de 'leugen is rechtlynig, afgestapt en dor'.⁴

Multatuli's zeventalige *Ideën*, waar bovenstaande passage uit afkomstig is, is een aanval op de orde – in inhoud, maar vooral in vorm. Talloze scherven van vertellingen, dialogen, geschiedenissen, parabelen en zelfs van romans zijn gemontereerd aan aforismen, mededelingen, allusies en citaten. Een alles overkoepelend ordeningsprincipe ontbreekt. Het is verleidelijk – hoewel historisch totaal onlegitiem – om *Ideën* anno 2011 als een prefiguratie van het postmodernisme te lezen.⁵ Het retorisch ingemetselde gevoel van incompleetheit, de belangstelling voor de performativiteit van taal,

1. Overgenomen uit I. Tod, M. Wheeler, *Utopia: wereldhervormers tussen werkelijkheid en fantasie* (vertaald en aangevuld door A.F. Tist, A.C.J. de Vankrijker), Haarlem 1979, p. 43. Het werk wordt in deze bron ten onrechte een zestiende-eeuwse representatie van de kosmos genoemd. In feite betreft het de zogenaamde 'Flammarion gravure' (ook wel abusievelijk 'Flammarion houtsnede' genoemd): een negentiende-eeuwse gravure, voor het eerst gepubliceerd in Camille Flammarions *L'atmosphère: météorologie populaire* uit 1888.

het bevragen van de eigen status als kunstwerk en van de rol van de auteur, het zenuwachtige spel van perspectiefwisselingen, de hypermediëring – het zijn noties en technieken die in de tweede helft van de twintigste eeuw via poststructuralistische en postmoderne tendensen in de filosofie, kunst- en literatuurwetenschappen pas volledig tot wasdom zijn gekomen.

Multatuli's argwaan jegens ordeningssystemen roept hetzelfde, anachronistische gevoel van vertrouwdheid op. In de filosofie, literatuur en kunst is sinds de jaren zestig de vanzelfsprekendheid van dit soort systemen al ettelijke malen op grondige wijze bevestigd. In deze tekst wil ik twee redenen – of liever: motieven – voor dit wantrouwen jegens ordeningssystemen uitlichten. Het eerste motief is scepsis tegenover de kenbaarheid van een objectieve werkelijkheid. Het tweede motief is waakzaamheid ten aanzien van de macht die onherroepelijk door het ordeningssysteem heen werkt.

Breken door het schijnfirmament

Ieder mens huisvest een Pennewip. Door de dingen om ons heen te ordenen en te taxeren, 'verover't' de mens de natuur, stelt de antropoloog Claude Lévi-Strauss in *La pensée sauvage* (1962). 'Elke vorm van

classificatie is beter dan chaos'.⁶ Hij voegt daar aan toe dat we met onze classificaties 'een geheugen' vormen. Kennisstructuren fungeren als mentale opbergssystemen, waarin alles dat binnenkomt (alles wat wij 'zien, waarnemen of voelen' om de anekdote van Multatuli te parafraseren) een plaats krijgt in een bepaald compartiment. Deze compartimenten geven we een bepaalde noemer of coördinaten, een nomenclatuur die de opgeslagen kennis ook later opvraagbaar maakt. Door de dingen te benoemen, 'archiveren' wij de wereld om ons heen.

In de jaren vijftig en zestig werd door Lévi-Strauss en andere structuralisten deze kentheoretische systemen zelf tot object van onderzoek gemaakt. Betekenis ontstaat in het systeem, stelden zij. Een geradicaliseerde variant op deze benadering vindt men terug in *Les Mots et les Choses* (1966; in Nederlandse vertaling *De woorden en de dingen*) van Michel Foucault. Daarin trekt Foucault in twijfel dat deze intellectuele raamwerken nog op enigerlei wijze een weerslag vormen van een diepe, in de werkelijkheid aanwezige orde, een soort brontekst die ten grondslag ligt aan ons weten. Een vastliggende, objectieve 'orde der dingen' bestaat niet. Al het denken in een bepaalde cultuur in een bepaald tijdsvlak wordt volgens Foucault omvat door een soort stolp: een *epistèmè*. De productie en

organisatie van kennis in het 'epistemische veld' binnen deze stulp is gefundeerd op een bepaald *begrip* van de 'orde der dingen', een verstaan van de wereld als samenhangend geheel dat gefaciliteerd wordt door een set van aannames die als vanzelfsprekend gelden en dus ook niet van binnenuit bevraagd worden.⁷ Die orde fungeert volgens Foucault als een 'historisch a priori' omdat het *vooraf* gaat aan al het denken dat in de stulp plaatsvindt. Dit inzicht problematiseert het idee van een lineair geschiedenisbeeld en een cumulatieve kennisvergaring door het voortschrijden van de wetenschap (*presentisme*). De historische a priori is namelijk 'geen onbeweegbare hemel of tijdloze structuur' maar een soort 'onderbewuste' gebonden aan een bepaalde tijd en plaats, zegt Foucault.⁸ Wat in één epistèmè tot een onfeilbare waarheid verklaard wordt, kan in het volgende onwaar geworden zijn. Al ons weten is daarmee gegrondvest op een fictief fundament.

Defaitisme lijkt de enig mogelijke conclusie van het wetenschapsmodel dat Foucault in *De woorden en de dingen* poneert. Is verzet tegen de heersende 'orde' mogelijk als het denken buiten de stulp al bij voorbaat uitgesloten wordt?

Een uitweg voor dit probleem wordt geboden door Gilles Deleuze en Felix Guattari in *Qu'est-ce que la philosophie?* (1991; in Engelse vertaling *What Is Philosophy?*, 1994). Al het denken is volgens Deleuze en Guattari erop gericht om orde in de chaos te scheppen.⁹ Tegelijkertijd kan de orde die voortkomt uit het denken, de voortgang van het denken blokkeren. Om dit probleem te illustreren, lenen de auteurs een beeld van de dichter D.H. Lawrence, die stelt dat de mens een paraplu opricht om zich te beschermen tegen de wilde chaos, maar onder zijn paraplu langzaam bleek en stijf wordt, bevriest in zijn eigen denkbeelden en conventies. Het firmament dat wij zelf in het gewelf van onze paraplu hebben geschilderd, verwarren we met het uitspansel dat erachter schuilgaat. In het gewelf van onze paraplu heerst orde, en in de beschutting van deze schijnorde verkrampst al het denken direct in orthodoxie, stellen Deleuze en Guattari.¹⁰ Volgens hen is de strijd tegen de chaos minder pregnant dan de strijd tegen orthodoxie. Al het denken dat zich richt op de schildering in de paraplu is gesteriliseerd, bedoeld om een bepaalde status quo te handhaven. Denken dat zich dus nadrukkelijk binnen de piketpalen van het reeds gedachte beweegt, doet niets anders dan de valse

zekerheid van het geschilderde firmament bestendigen. Progressieve bewegingen in de kunst, filosofie en wetenschap zijn er juist op gericht om door het schijnfirmament heen te breken en 'de chaos in te duiken'.¹¹ De vrije vlucht in de chaos duurt maar kort. Direct na een moment van onrust wordt de scheur in het vlies van de paraplu door volgelingen opgelapt met nieuwe conventies en gestikt met de opinies van talloze commentatoren. Zo lost een korte eruptie van beweging en verandering onmiddellijk op in een nieuwe 'stijl' (in de kunst) of een nieuw paradigma – of wel: in een nieuwe orde, een nieuwe schildering in het gewelf van de paraplu.

Ondanks hun kortstondigheid worden aan deze erupties door Deleuze en Guattari een enorm belang toegekend. Ze stuwen de ontwikkeling van het denken in kunst, filosofie en wetenschap voort. Zo lijkt in het model van Deleuze en Guattari meer ruimte voor 'vooruitgang', een woord dat voor de meeste postmoderne en poststructuralistische denkers een anathema is. Tegelijk wordt in de ontstane ruimte legitimiteit gegeven aan verzet. Kritiek op de heersende 'orde' is in feite verzet tegen de verstarving van orthodoxie – het is een poging door het representatieve scherm heen te breken, de chaos in (zie afb. 1).

Ordeningen als machtsstructuren

Het woord 'orde', zoals ik het in dit artikel tot nu heb gebruikt, staat dubbel geparkeerd. Het begrip denoteert een 'regelmatige plaatsing of schikking van iets binnen een geheel', om de Van Dale aan te halen. Tegelijk blijkt in de bespreking van Deleuze en Guattari dat het woord soms samenvalt met een statische 'stand van zaken', zoals Van Dale het woord ook uitlegt als de 'inrichting van de maatschappij' of een 'politieke toestand'. Net zoals aanverwante woorden als 'systeem' of 'organisatie', kan het woord dus zowel verwijzen naar het 'neutrale' rangschikken van eenheden als naar een machtsconstellatie. Opvallend is dat ook bij Multatuli deze twee betekenissen van het woord 'orde' lijken te overlappen. De mens ordent om te kunnen beheersen, stelt hij: 'Dat we zooveel klassificeeren, is 'n gevolg van ons weinig weten en beperkt verstand. [...] Om over 't weinige, dat onder ons waarnemingsvermogen valt, te heerschen, hebben wy de toepassing van 't *divide et impera* noodig.'¹²

Kunnen ordeningssystemen louter beschrijvend van aard zijn, of zijn ze per definitie geladen met een verholde normativiteit? Multatuli lijkt –

wellicht meer intuïtief dan beredeneerd – te begrijpen dat er altijd een beschavende, disciplinerende werking van ordeningssystemen uitgaat – een mechanisme dat later is uitgewerkt door Foucault in *De woorden en de dingen*.¹³ Middels een systematiek van insluiten en uitsluiten wordt er door dit soort systemen macht uitgeoefend. Ordenen is inderdaad, om Multatuli's uitspraak nogmaals te exploiteren, een kwestie van *divide* – van verdelen. Elk systematisch betekenisnet dat we over de wereld uitwerpen, elke nomenclatuur waarin de dingen een naam krijgen, is gebaseerd op het onderscheiden van wat 'normaal' is en wat 'afwijkend'.¹⁴

Hoewel ons begrip van de wereld volledig veranderd is, is dit mechanisme nog steeds te vergelijken met de *Systema Naturae*, het taxonomische systeem waarmee Linneaus als de Adam van de moderne tijd de dieren en planten een naam gaf. De dingen krijgen een plaats door ze van elkaar te onderscheiden, in een steeds fijner wordend weefsel van beslissingen, tot idealiter het woord volledig samenvalt met het ding. De identiteit van de dingen wordt volgens Foucault echter bepaald door de begrenzing ervan, de begrenzing die door het systeem wordt opgelegd. Deze aan de dingen opgedrongen orde is, Foucault parafraserend, een groot dambord van verschillende identiteiten, gevestigd tegen de verwarde, ongedefinieerde, gezichtloze en onverschillige achtergrond van de werkelijkheid. Waarheid of betekenis is een afgeleide van de interne samenhang van het systeem – niet van een objectieve waarheid daarbuiten.¹⁵

Via Foucault kunnen we de half honende, half waarschuwendende toon waarmee Multatuli het systeem van Pennewip beschrijft op waarde schatten. Pennewip beroept zich op een goddelijk grid waarin de dingen een plaats hebben gekregen. De onnozelheid van zijn systeem wekt wellicht een vrolijk soort medelijden op, maar tegelijk het besef dat de geschiedenis systemen met dezelfde waarheidsclaim heeft voortgebracht die we niet als lachwekkend kunnen af doen. De fysiognomie heeft in de achttiende eeuw enkele 'objectieve' ordes voortgebracht die in retrospectief explosief bleken – bijvoorbeeld het berucht geworden 'Fysiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe' (1775–1778) van Johann Kaspar Lavater, een boek gelardeerd met afbeeldingen, opgedist als visuele bewijslast van de fysiek zichtbare verschillen tussen vermeende menstypen.

In de negentiende eeuw werd deze strategie toegepast in grootschalige fotografieprojecten, bijvoorbeeld de serie daguerreotypes die Louis Agassiz maakte van slaven in de Verenigde Staten om aan te tonen dat verschillende rassen verschillende stamvaders hadden, en later de pogingen van Cesare Lombroso en Alphonse Bertillon om met behulp van fotografie de fysieke kenmerken van criminaliteit te boekstaven.¹⁶ Francis Galton, de neef van Charles Darwin, illustreerde zijn theorie van rasverdeling met behulp van fotocomposities, waarbij hij portretten over elkaar heen legde om tot archetypes te komen, bijvoorbeeld van de 'crimineel' en de 'Jood'.¹⁷ In de twintigste eeuw is bij herhaling op traumatische wijze duidelijk geworden dat dit 'beschrijvende' onderscheiden van 'normaal' en 'afwijkend', de één van de Ander, kan fungeren als een potlood met twee kanten. De punt is om te schrijven, om te bevestigen. De gum om te verwijderen.¹⁸

Een significant gedeelte van de kunsttheorie sinds de jaren zestig van de vorige eeuw heeft – terecht – tot doel gehad om de in classificaties gekerkerde identiteiten te bevrijden, om als in de werkelijkheid verankerd beschouwde categorieën los te wrikken, om in de marges nieuwe betekenissen te schrijven. Beweging wordt daarbij hoger aangeslagen dan stabiliteit, ontwrichting hoger dan bevestiging. In deze contra-vertogen (feminisme, postkolonialisme, poststructuralisme, etc.) wordt geprobeerd om het incomplete en veelvoudige te handhaven of zelfs centraal te stellen, teneinde een 'sluitend verhaal' onmogelijk te maken. Dit project roept in herinnering wat Walter Benjamin schreef over Dadaïstische montages, assemblages en collages: 'They [de Dadaïsten] mounted old rags, tram tickets, pieces of glass, buttons, matches and were saying: You can no longer handle reality. Not this little pile of garbage and not the troop movements, the flu epidemic and the banknotes.'¹⁹

Het is tegen dit licht dat de an-archivaris het wegvallen van een overkoepelend systeem en een normatief kader viert. Hij verkiest wanorde boven orde, duisternis boven kunstlicht, en declameert: 'Fuck the System!'

- 1 G. Perec, 'Think/Classify', in: *Species of spaces and other pieces*, Londen 1998, p. 188.
- 2 Multatuli, *Ideën I*, Amsterdam 1879, pp. 264-265, geraadpleegd via: www.dbnl.org op 20 oktober 2011.
- 3 Idem, p. 321.
- 4 Multatuli, *Ideën II*, Amsterdam 1880, p. 220, geraadpleegd via: www.dbnl.org op 20 oktober 2011.
- 5 Zie voor een dergelijke lezing van *Ideën*: S. Pieterse, *De buik van de lezer: Over spreken en schrijven in Multatuli's Ideën*, academisch proefschrift, UvA, Amsterdam 2008, geraadpleegd via: <http://dare.uva.nl/document/113768> op 17 oktober 2011. Er bestaat inmiddels een hele industrie van Multatuli-onderzoek, maar met *Ideën* weet men over het algemeen geen raad. Pieterse: 'Er zijn inmiddels duizenden wetenschappelijke publicaties over [Multatuli] verschenen [...]. Het mag onbestaanbaar lijken, maar dit is het allereerste boek dat aan de *Ideën* gewijd is, ruim 130 jaar na het verschijnen van het laatste idee.' Pieterse werkt vanuit een uitgesproken postmodernistische methodiek, voornamelijk geïkt op Derrida.
- 6 C. Lévi-Strauss, *Het wilde denken*, Amsterdam 1976, p. 28. In het *Het wilde denken* behandelt Lévi-Strauss het 'wilde' of 'magische' denken dat vooraf is gegaan aan de uitvinding van de wetenschappelijke rationaliteit en nog steeds het substraat van de beschaving vormt. In alle culturen – ongeacht in welke mate ze nog ruimte bieden aan het wilde denken – worden volgens Lévi-Strauss geavanceerde taxonomische systemen ontworpen. Zie ook: F. Keck, 'The limits of classification: Claude Lévi-Strauss and Mary Douglas', in: B. Wiseman (ed.), *The Cambridge Companion to Lévi-Strauss*, Cambridge 2009, pp. 139-155.
- 7 Zie hiervoor het voorwoord van Michel Foucault, *De woorden en de dingen: Een archeologie van de menswetenschappen*, Amsterdam 2006.
- 8 M. Foucault, *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*, New York 1972, pp. 126-131. Foucault po-
neert in deze tekst ook de notie van 'archieff', dat bij hem moet worden beschouwd als de verzameling uitspraken die niet slechts afbakent wat gezegd en gedacht kan worden, maar ook het gezegde en gedachte constitueert.
- 9 G. Deleuze, F. Guattari, *What is Philosophy?*, New York 1994, p. 203. Het afsluitende hoofdstuk, waar ik uit citeer, is getiteld: 'Conclusion: From Chaos to the Brain.'
- 10 Idem, p. 204.
- 11 Idem, pp. 202, 210.
- 12 Multatuli, *Ideën III*, Amsterdam 1876, p. 40, geraadpleegd via: www.dbnl.org op 20 oktober 2011.
- 13 Een voorbeeld is het aforisme: 'Ik leg me toe op 't schryven van levend hollandsch. Maar ik heb schoolgegaan.' Multatuli, op.cit. (noot 2), p. 13. Van een begrip van de performatieve werking van taal getuigt deze uitspraak: 'Er leidt 'n breede weg van kindergedichtjes, viâ school, katechizatie, preeken, krantengeschryf, deugdmethoden en 'geschiedenisboekjes' naar oorlogsgeestdrift.' Multatuli, op.cit. (noot 12), p. 158.
- 14 Zie hiervoor Foucault, op.cit. (noot 7).
- 15 Idem, p. xxvi.
- 16 Zie hierover bijvoorbeeld: L. Sante, 'Sander's Human Comedy', *The New York Review of Books*, 23 september 2004, via www.nybooks.com, geraadpleegd op 20 oktober 2011, s.p..
- 17 Ibidem. Zie ook: A. Sekula, 'The Body and the Archive', *October* (1986) 39, pp. 3-64.
- 18 Zie voor het beeld van de twee kanten van het potlood: C. Vismann, 'Out of File, Out of Mind', in: W. Huy Kyong Chung, T. Keenan (red.), *New Media, Old Media: A History and Theory Reader*, New York 2006, pp. 97-104 99.
- 19 Geciteerd in: S. Spieker, *The Big Archive: art from bureaucracy*, Cambridge MA 2008, p. 8.